

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРО МІЖНАРОДНЕ ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ

PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CASES OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION

Цебенко С.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена захисту права дитини проживати в сім'ї крізь призму аналізу практики Європейського суду з прав людини.

Зазначено, що порушення прав дитини є постійно в усіх куточках світу, проте найбільше порушень відбувається саме під час воєн, збройних конфліктів. У зв'язку з повномасштабною війною Російської Федерації на території України в лютому 2022 року особливого захисту з боку держави потребують найвразливіші верстви населення, в першу чергу дітей, адже вони самостійно не можуть ще реалізувати свої права, не можуть себе захистити.

Вказано, що під час війни виникають багато питань, які необхідно врегулювати законодавчо. У тому числі питання, пов'язані з поверненням дітей батькам, якщо вони були примусово вилучені і вивезені на тимчасово окуповану територію України чи в іншу країну, а у разі загибелі дітей чи неможливості їх віднайдення – питання встановлення над цими дітьми опіки, піклування чи усиновлення. Вживання державою заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону, відповідно до міжнародних актів, є позитивним обов'язком держави.

У статті проаналізовано деякі норми Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. та практика ЄСПЛ щодо повернення дітей батькам.

Підведено підсумки, що основною метою статті 8 ЄКПЛ містить право на возз'єднання батьків з дитиною. Розглядаючи спори щодо дітей органи влади мають брати до уваги інтереси всіх зацікавлених осіб, але рішення приймати, виходячи з найкращих інтересів дитини. Відповідно до статті 8 ЄКПЛ держава, яка є стороною цієї Конвенції повинна в першу чергу не втручатися у сімейне життя людини, однак, коли відбуваються порушення, зокрема, розлучення батьків з дітьми, вивезення чи викрадення дитини тощо, держава має вжити всіх необхідних заходів для повернення дитини в сім'ю.

Ключові слова: права дитини, Гаазька конвенція, ЄСПЛ, викрадення дитини, право на проживання в сім'ї, захист прав дитини.

The article is devoted to the protection of the child's right to live in the family through the prism of the analysis of the practice of the European Court of Human Rights.

It is noted that violations of children's rights occur constantly in all corners of the world, but most violations occur during wars and armed conflicts. In connection with the full-scale war of the Russian Federation on the territory of Ukraine in February 2022, the most vulnerable sections of the population, primarily children, need special protection from the state, because they cannot exercise their rights on their own, cannot protect themselves.

It is indicated that many issues arise during the war that must be settled by law. Including issues related to the return of children to their parents, if they were forcibly removed and taken to the temporarily occupied territory of Ukraine or to another country, and in the case of the death of children or the impossibility of finding them, the issue of establishing guardianship, guardianship or adoption of these children. Taking measures by the state to combat the illegal movement and non-return of children from abroad, in accordance with international acts, is a positive duty of the state.

The article analyzes some norms of the Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction dated October 25, 1980 and the practice of the ECtHR regarding the return of children to their parents.

It is concluded that the main purpose of Article 8 of the ECHR contains the right to reunification of parents with the child. When considering disputes concerning children, the authorities must take into account the interests of all interested parties, but make decisions based on the best interests of the child. According to Article 8 of the ECHR, the state that is a party to this Convention must first of all not interfere in the family life of a person, however, when violations occur, in particular, separation of parents from children, removal or abduction of a child, etc., the state must take all necessary measures to return child into the family.

Key words: children's rights, Hague Convention, ECHR, child abduction, right to live in a family, protection of children's rights.

У зв'язку з повномасштабною війною Російської Федерації на території України в лютому 2022 року особливого захисту з боку держави потребують найвразливіші верстви населення, в першу чергу дітей, адже вони самостійно не можуть ще реалізувати свої права, не можуть себе захистити чи протистояти утискам та порушенням, не можуть зберегти своє життя і здоров'я без опіки чи піклування дорослого.

Порушення прав дитини є постійно в усіх куточках світу, проте найбільше порушень відбувається саме під час воєн, збройних конфліктів. Варто говорити про те, що війна на території України триває з 2014 року, коли відбулась окупація Криму та частини Донецької та Луганської областей, і на цих територіях відбувались порушення таких прав як право на життя, на охорону здоров'я, на безпеку та сім'ю. Адже під час збройних конфліктів гинуть діти, їх батьки, відсутні або не в достатній кількості є належні засоби для надання медичної допомоги, недостатньо чоловічого дорослого населення, яке б могло захистити жінок і дітей, та існують випадки вербування

підлітків у збройні формування. Також є і ряд інших проблем в такий нестабільний час, зокрема, міграція, сексуальна експлуатація чи примусова праця.

Питання дослідження прав дитини займаються такі вчені, зокрема, Н. М. Крестовська, Н. В. Лесько, Л. І. Радченко, В. І. Труба, І. А. Яніцька та інші.

Враховуючи воєнну ситуацію в Україні стаття присвячена захисту права дитини проживати в сім'ї крізь призму аналізу практики Європейського суду з прав людини.

Дуже великий відсоток людей, які переміщуються в результаті збройного конфлікту і насильства, є дітьми. Деякі з них переселяються зі свого місця постійного проживання в межах країни, інші – мігрують на території інших держав. Добре, коли діти переселяються зі своїми батьками або хоча б одним з них чи близькими родичами (бабця, дідусь, тітка). Проте не завжди так є. І часом діти можуть опинитися самотніми. А часом військові Російської Федерації, які тимчасово окупували частину території України, спеціально розлучають дітей з батьками вивозячи їх на територію Росії. Такі факти є воєнними

злочинами, які потребують фіксації, розслідування і при-тягнення винних до відповідальності.

Під час війни виникають багато питань, які необхідно врегулювати законодавчо. У тому числі питання, пов'язані з поверненням дітей батькам, якщо вони були примусово вилучені і вивезені на тимчасово окуповану територію України чи в іншу країну, а у разі загибелі дітей чи неможливості їх віднайдення – питання встановлення над цими дітьми опіки, піклування чи усиновлення.

Щодо цього, ще в 19 березня 2022 року було прийняте та надіслане через Посольства України урядам різних країн Відкрите звернення Кабінету Міністрів України до Урядів держав, до яких евакуюють дітей – громадян України у зв'язку з воєнним вторгненням Російської Федерації в Україну. У цьому документі Кабінет Міністрів України висловив подяку за прихисток дітей та сімей з дітьми. Водночас у цьому листі застерігають, що збільшується небезпека розз'єднання братів і сестер, незаконне переміщення чи незаконне влаштування таких дітей у сім'ї іноземців. Тому є загроза усиновлення українських дітей без дотримання процедур, встановлених законодавством України. Тому Уряд України просить Уряди іноземних держав здійснювати контроль за переміщенням дітей-громадян України, вживати заходів для недопущення торгівлі дітьми, які змушені були покинути територію України через воєнний стан та не допускати усиновлення дітей на своїй території в період поки діє воєнний стан в Україні. Це положення відповідає міжнародним стандартам ООН [1]. У таких ситуаціях, коли з тих чи інших причин не має дорослого, хто відповідальний за дитину, то можлива процедура встановлення тимчасового догляду за дитиною, оскільки залишається надія на розшук і возз'єднання сім'ї.

Крім того, у квітні 2022 року була Заява МЗС України щодо загрози незаконного усиновлення українських дітей громадянами держави-агресора. Такі дії російських окупантів можуть кваліфікуватися як кіднепінг (викрадення) та вимагають рішучої реакції міжнародних організацій. Адже, відповідно до Конвенції ООН про права дитини, держави, що є сторонами цього міжнародного договору, у т.ч. РФ й Україна, зобов'язані вживати заходів задля боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону [2]. Коли відбувається незаконне усиновлення в іншій країні, то потім цих дітей вкрай важко державі ідентифікувати, знайти і повернути до України. Адже процедура усиновлення передбачає можливість зміни прізвища, імені, по батькові, місця і дати народження. А також існує таємниця усиновлення, тому рішення судів не оприлюднюються для загального ознайомлення. Якщо враховувати інтереси дитини за звичайних обставин – такі заходи виправдані. Однак, коли ж мова йде про те, що такі діти мали сім'ю, проживали з батьками, їх насильно вивезли, змінили всі дані – то це є воєнний злочин, який потрібно фіксувати і здійснювати всі необхідні засоби для повернення таких дітей батькам, а у разі їх смерті, родичам.

Координацію заходів з повернення на територію України дітей, примусово переміщених (депортованих) на тимчасово окуповану територію України або на територію Російської Федерації чи інших держав займається Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [3]. Станом на середину жовтня 2022 року з тимчасово окупованих територій України та Російської Федерації в Україну повернуто 96 дітей; офіційно підтверджено, що вивезли 9441 дитину, щоправда, точних даних ніхто не може сказати через те, що ведуться активні бойові дії на території України і частина територій є тимчасово окупованою [4]. Звісно, що ці цифри є значно вищими, а за кожною цифрою є важка і болюча доля дитини, яка примусово була розлучена зі своїми батьками чи близькими родичами.

Вживання державою заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону,

відповідно до міжнародних актів, є позитивним обов'язком держави (ст.11 Конвенції ООН про права дитини). Більш детально цю проблему врегулює Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. (далі – Гаазька конвенція 1980 р.) Ця Конвенція для України набула чинності 01.09.2006 р. [5] і запроваджує процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують на території іноземної держави, до держави їх постійного місця проживання. Норми цієї Конвенції застосовується до будь-якої дитини, яка не досягла 16 років і постійно проживає в державі, яка є учасницею Конвенції. Такі справи – про повернення дітей до країни постійного місця проживання – є справами з іноземним елементом, скільки буває, що хтось один з батьків вивозить дитину за кордон без згоди іншого з батьків і тому можуть виникати питання про повернення дитини до місця її походження чи проживання другого з батьків або про можливість подання заяви про забезпечення права доступу до дитини, що має на меті визначення порядку спілкування з нею заявника. Такі заяви подаються у випадках, коли питання щодо визначення місця проживання дитини вже вирішено або через об'єктивні обставини не може бути вирішено на підставі Гаазької конвенції 1980 р. Розглядаючи такі справи, суд повинен враховувати різні фактори, зокрема, де було постійне місце проживання дитини до виникнення правовідносин та з ким із батьків вона постійно проживала, чи було переміщення або утримування дитини протиправним, чи здійснювалося позивачем фактично право піклування про дитину до моменту переміщення тощо [6].

Стаття 13 Гаазької конвенції 1980 р. містить вичерпний перелік обставин, за яких суд має право відмовити у поверненні дитини до місця постійного проживання, якщо в ході розгляду справи виявить, що особа, установа або інший орган, що мають піклуватися про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування; якщо заявник дав згоду на переміщення або утримування; якщо існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди; якщо дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку [7].

Практики ЄСПЛ щодо викрадення дітей під час військових дій в Україні не знаходила. Проте, можна звернути увагу на інші рішення ЄСПЛ щодо цього питання.

ЄСПЛ, розглядаючи справи у цій сфері керується положеннями Гаазької конвенції 1980 р. через призму ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Зокрема, у справі «Lacombe v. France» (Lacombe проти Франції, заява № 23941/14) від 10.10.2019 р. розглядалось питання повернення дитини матері, що знаходилась в США відповідно до положень Гаазької конвенції 1980 р. Фактичні обставини справи полягали в тому, що у квітні 1998 року заявник Jean-Philippe Lacombe, громадянин Франції, зареєстрував шлюб з громадянкою Мексики, де в них народилась дитина, а в лютому 2004 року, не попередивши батька, дружина заявника здійснила поїздку на два місяці в США разом з дитиною, через що подружжя розлучилось. Опіку над дитиною мали здійснювати спільно, однак спочатку місце проживання сина було визначене разом з батьком, а в червні 2005 року – вже з матір'ю. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що рішення судових інстанцій Франції про повернення дитини матері не суперечили Гаазькій конвенції 1980 р. та були спрямовані на захист прав та свобод дитини. Втручання у сімейне життя здійснювалось відповідно до закону та переслідувало законну мету, процес прийняття рішень був справедливим та дозволив заявнику повноцінно навести свої аргументи. Отже, рішення про повернення дитини матері було засноване на відповідних та достатніх причинах, що не суперечили ст. 8 ЄКПЛ, ст. 13 (b) Гаазької конвенції

про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей та п. 1 ст. 3 Конвенції ООН про права дитини. Отже, у справі *Lacombe v. France* Lacombe проти Франції, заява № 23941/14) від 10.10.2019 р. порушення ст. 8 ЄКПЛ не було [8].

Ще одна справа, в якій ЄСПЛ розглядав факти на порушення ст. 8 ЄКПЛ крізь призму Гаазької конвенції 1980 р., є *Voica v. Romania* (Voica проти Румунії, заява № 9256/19) від 7.07.2020 р. У цій справі ЄСПЛ сказав, що не було порушення Конвенції, хоча зобов'язання повернути дітей до Франції, становило втручання у її право на повагу до сімейного життя. Але таке втручання було передбачене законом, а заявниця була проінформована, що вивозити дітей в іншу країну без згоди батька чи рішення суду заборонено. Тому виїзд дітей із Франції, який перешкодив будь-якому контакту з їхнім батьком, був незаконним з точки зору Гаазької конвенції [9].

Основною метою статті 8 ЄКПЛ містить право на возз'єднання батьків з дитиною, а органи влади мають вжити всі необхідні заходи для цього. Крім того, ця стаття передбачає також і захист від свавілля органів державної влади у втручання в сімейне життя людини. Крім того, розглядаючи спори щодо дітей органи влади мають брати до уваги інтереси всіх зацікавлених осіб, але рішення приймати, виходячи з найкращих інтересів дитини. Якщо ж контакт між батьками та дитиною може поставити під загрозу такі інтереси або порушити такі права, національні органи влади зобов'язані забезпечити

встановлення справедливого балансу між ними [10]. Також варто пам'ятати про те, що при вирішенні справ, що стосуються дітей, органи державної влади, в тому числі і суди, мають враховувати думку дитини, на тому рівні на якому, відповідно до свого віку, вона вже здатна сформулювати.

Відповідно до статті 8 ЄКПЛ держава, яка є стороною Конвенції повинна в першу чергу не втручатися у сімейне життя людини, однак, коли відбуваються порушення, зокрема, розлучення батьків з дітьми, вивезення чи викрадення дитини тощо, держава має вжити всіх необхідних заходів для повернення дитини в сім'ю. Тобто, коли держава застосовує обмежені засоби для виконання своїх обов'язків і вирішення тієї чи іншої ситуації, це також буде порушення статті 8 ЄКПЛ [11]. Розлучення дітей з батьками – це засіб, до якого державні органи можуть вдаватися лише в дуже серйозних випадках, виключно враховуючи інтереси дитини. Однак викрадення іншими людьми дитини, навіть якщо це є матір чи батько – це порушення норм міжнародного та національного законодавства.

Отже, у зв'язку з повномасштабною війною на території України загострилися важливі питання, що стосуються захисту дітей. Адже їхнє життя, здоров'я, право проживати з батьками є під загрозою. Особливо в тих районах, які тимчасово окуповані чи на яких ведуться активні бойові дії. Держава має вживати усі можливі заходи для возз'єднання дітей з батьками, для повернення в Україну незаконно вивезених дітей в інші держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відкрите звернення Кабінету Міністрів України до Урядів держав, до яких евакуюють дітей – громадян України у зв'язку з воєнним вторгненням Російської Федерації в Україну: лист Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 № 5732/0/2-22. URL: https://www.lvr.de/media/wwwlvrde/jugend/jugendmter/landesstelle_nrw_2/ukraine_1/Verbalnote_der_Botschaft_der_Ukraine_in_der_Bundesrepublik_Deutschland.pdf (дата звернення: 30.04.2022).
2. Заява МЗС України щодо загрози незаконного усиновлення українських дітей громадянами держави-агресора від 14 квітня 2022 року. Міністерство закордонних справ України: офіц. веб-сайт. URL: https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-zagrozi-nezakonnogo-usinovlennya-ukrayinskih-ditej-gromadyanami-derzhavi-agresora?v=6257c16d9b1b9&fbclid=IwAR0QJPCOOV9gyAyD8sQX-Gdgk1YBlxN30bZL4b1vjgZAYf3-5z16D6r_p6k (дата звернення: 30.04.2022).
3. Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376 ; в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 06.05.2020 р. № 371 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n10> (дата звернення: 24.10.2022).
4. Щастя бути разом: з РФ та ТОТ повернули вже 96 українських дітей: 13.10.2022. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: офіц. веб-сайт. <https://minre.gov.ua/news/shchastya-buty-vdoma-z-rf-ta-tot-povernuly-vzhe-96-ukrayinskyh-ditey>; Статистика станом на 26.10.2022 року на порталі Діти війни <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2022).
5. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Закон України від 11.01.2006 р. № 3303/IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
6. Про практику розгляду судами цивільних справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року (Гаазька конвенція): Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. *Закон і бізнес*. 08.01-16.01.2015. https://zib.com.ua/ua/113728-vssu_uzagalniv_praktiku_schodo_konvencii_pro_vikradennya_dit.html (дата звернення: 23.10.2021).
7. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей прийнята на Гаазькій конференції з МПП 25.10.1980 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 35. стор. 268. стаття 2493. код акта 37269/2006.
8. *Lacombe c. France*, ECHR, Requête no 23941/14), 10 October 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196948> (date of access: 20.10.2022).
9. *Voica v. Romania*, ECHR, App. No. 9256/19, 7 July 2020 p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-203630%22> (date of access: 20.10.2022).
10. *M.A. v. Austria*, ECHR, App. No. 4097/13, 15 April 2015 p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-150704%22> (date of access: 22.10.2022).
11. Радченко Л. Модернізація захисту прав людини в сфері сімейних відносин крізь призму практики ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 62-66. <http://ppr-journal.kiev.ua/archive/2019/12/13.pdf>